

Zeki Tasarım Düşüncesinin Evrimi

Ayhan SOL
ODTÜ Felsefe Bölümü

Son yıllarda özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da ortaya çıkan ve etkin olmaya başlayan, ama kendinden önceki 2500 yıllık dinsel-metafizik yaratılış kuramlarından özde fazla bir farkı olmayan Zeki Tasarım kuramı ülkemizde de zihinleri meşgul etmekte ve kendine taraftar toplamaya çalışmaktadır. Bu yazıda yaratılış düşüncesi tarihteki ve günümüzdeki örnekler üzerinden eleştirel olarak incelenmektedir.

Kozmolojik İspatlar

Yaratılış düşüncesi çok daha eski bir düşünce olsa da tanrının varlığının doğal kanıtlarla (ve akıl yoluyla) ispatlanabileceğini savunan görüşlerden en eskilerinden biri Aquinaslı Aziz Thomas'inkidir (1225-1274). Aziz Thomas *Summa Theologiae* adlı eserinde beş "kozolojik" ispat önerir. Ama Thomas'a göre bu ispatlar inancın yerini almayı amaçlamaz, sadece inanç ve aklın insanı aynı sonuca ulaştırabileceğini gösterir. Bu ispatlardan birincisi hareketin varlığından yola çıkar. Bir nesne hareket halinde ise ona bu hareketi sağlayan hareketli bir şey olmalıdır. Eğer hareket etmiyorsa hareket etmesi için de hareket eden bir başka şey onu hareket ettirmelidir. Hareket ettiren de bir

başka şey tarafından hareket ettirilmiştir. Bu işlemin sonsuza kadar gitmesi anlamsız olduğuna göre başka hiçbir şey tarafından hareket ettirilmemiş ve hareket ettirmeye ihtiyacı olmayan bir ilk hareket ettirici gereklidir. Bu ise Tanrı'dır. İkinci ispat ise nedensellikten yola çıkar ve birinciye benzer. Dünyada kendisinin nedeni olan hiçbir şey yoktur ve olamaz. Her şeyin bir nedeni vardır. Yine bu nedenselliği sonsuza kadar götürmemek için kendi nedeni olan ve diğer her şeyin de nedeni olan bir ilk nedene (Tanrı'ya) ihtiyaç vardır. Üçüncü ispat olanaklılık ve zorunluluğu esas alır. Öncelikle olanaklı ve zorunlu varlıklar ayrımı yapar. Olanaklı bir varlık hem olabilir hem de olmayabilir. Zorunlu bir varlığın olmayabileceğinden söz edemeyiz çünkü o zorunlu olarak vardır. Olanaklı varlıklar ancak belli bir süre var olabilirler, her zaman var olmaya devam edemezler. Eğer sadece olanaklı varlıklar olsaydı bunların hiçbirinin olmadığı bir zaman olması gerekirdi. Hiçbir şey yoktan var olamayacağına göre ve şu anda bazı şeyler olduğuna göre sadece olanaklı varlıkların olması yanlıştır. En azından bir tane zorunlu varlığın yani her zaman var olan bir

varlığın olmuş olması gerekir. Ama zorunlu bir varlık tanrı olmak zorunda değildir çünkü zorunluluğu kendinde olmayan zorunlu varlıklar olabilir (mesela melekler). O halde zorunluluğu bir başka varlığa bağlı olmayan yani zorunluluğu kendinde olan sadece bir zorunlu varlık olmalıdır. O da Tanrı'dır. Dördüncü ispat farklı mükemmellik derecelerinden çıkar. Bazı şeyler diğerinden iyi, güzel, daha doğru, daha sıcaktır. Her bir kategoride en iyi, en güzel, en doğru, en sıcak bir şey vardır. Bunların hepsini kendinde barındıran onların iyiliğini, güzelliğini sağlayan en mükemmel bir varlık olmalıdır. Bu varlık da Tanrı'dır.

Beşinci ise bugün zeki tasarımcıların da mirasçısı oldukları ispattır. Bu ispat dünyanın düzenliliğinden çıkar. Zekâsı olmayan doğal varlıklar da bir amaçları varmış gibi hareket ediyorlar çünkü onlar da en iyiye ulaşmak için her zaman ya da hemen her zaman aynı şeyi yapıyorlar. Bu açıkça göstermektedir ki bu davranışları rastlantısal değildir. Bir tasarıma göre davranıyor olmalıdırlar çünkü zekâsı olmayan bir varlık ancak zekâsı olan birisi tarafından bir amaca yönlendirilirse o amaca ulaşabilir. Mesela bir ok ancak okçu tarafından yönlendirilirse hedefe ulaşabilir. Bu nedenle doğal varlıkların hepsine amaçlarını veren (hedeflerine yönlendiren) zeki bir varlık olmalıdır. Bu varlık da Tanrı'dır.

Bu ispatın önemi nedir? Neden bugün diğer dört ispat bu kadar önemli değildir? Kuşkusuz diğerleri de inançlılar için önemli olmuştur ve önemli olmaya devam edebilir ancak beşinci ispatta ve onun düşünsel mirasçısı olan diğer görüşlerde, gözlenebilir dünyadan elde edilen somut verilere dayanarak tanrının varlığı ispatlanmaya çalışılır. Her ne kadar bu ispat Thomas tarafından tanrının varlığını göstermek için ortaya atıldıysa da, daha sonrakiler evrenin/ dünyanın/ canlıların/ insanın tanrı tarafından yaratıldığının ispatı olarak kullanılmıştır. Bu çabalar da dolaylı olarak tanrının varlığının ispatı anlamına gelebilirse de çoğu inanan için bu zaten iman ile kabul edilmiş olduğundan bu ispat çabaları dini inancın bilim ile bir yarışması haline dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle, bu ispatlar yaratılış açıklamalarının bilimsel açıklamalardan daha üstün (ya da bugün olduğu gibi en az bilimsel açıklamalar kadar iyi) olduğunun ispatlanması çabasına dönüşmüştür.

Tasarım İspatının Sonu mu?

Ünlü İskoç filozofu David Hume (1711-1776) *Doğal Din Hakkında Diyaloglar* adlı eserinde

tasarıma dayalı ispatın yürümeyeceğini çeşitli yollardan göstermiştir. Hume'un akıl görüşünü şöyle özetleyebiliriz⁷. Hume'a göre tasarım ispatı farklı tür nesnelere arasındaki benzerliğe dayanır ve zayıf tarafı da budur. Bu ispatlarda bize öncelikle insan ürünü karmaşık cihazların bir tasarımcı tarafından yapılmasının gerekli olduğu gösterildikten sonra bu cihazlara "çok benzeyen" organizmaların da ancak bir zeki tasarımcı/yaratıcı tarafından yapılmış olması gerektiği sonucu çıkarılır. Örnek olarak,

Saatler zeki tasarım ürünüdür.

Saatler ve canlılar benzerdir.

=====

O halde, canlılar da zeki tasarım ürünüdür.

Hume'a göre buradaki en önemli sorun, karşılaştırılan iki varlık arasındaki benzerliğin büyüklüğüdür.

İnsanlarda kan dolaşımı vardır.

İnsanlar ve köpekler benzerdir.

=====

O halde, köpeklerde de kan dolaşımı vardır.

Bu çıkarım gayet makuldür çünkü insanlar ve köpekler birbirine yeterince benzemektedir.

İnsanlarda kan dolaşımı vardır.

İnsanlar ve bitkiler benzerdir.

=====

O halde, bitkilerde de kan dolaşımı vardır.

Bu örnek ise yanlış bir sonuç vermektedir çünkü bitkiler ve insanlar böyle bir sonucun çıkarılabilmesi için yeterince benzememektedirler. O halde sonucun doğru olduğuna olan inancımızın benzeştirilen iki nesne türü arasındaki benzerliğin derecesine bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki nesne köpek ve insan olduğunda her ikisinde de kan dolaşımı olduğu sonucunu çıkarabiliyorsak da bitki ve insan benzerliğinden aynı sonucu çıkaramıyoruz. Hume'un vurguladığı önemli nokta öncelikle iki varlık türü arasındaki benzerliğin derecesinin gösterilmesi gerektiğidir. Ama ondan sonra da bu varlıkların birbirine benzemeyen tarafları da dikkate alınmalıdır çünkü bu farklılıklara dayanarak yapılacak çıkarımlar da benzerliklere dayanarak yapılan çıkarımlar kadar meşrudur. Söz gelimi eğer canlılar ve insan ürünü eşyaların benzerliğine dayanarak tanrının varlığından söz etmek istiyorsanız şunları da düşünmeniz gerekmektedir: Çoğu zaman insan ürünleri deneme yanılma yoluyla birçok tekrardan sonra ortaya çıkar. Bu durumda organizmalar da bu tür bir deneme yanılma sürecinin bir sonucu mudur? (Hume'un dönemindeki bir Hıristiyan buna evet

diyemezdi çünkü bütün canlı türlerinin ayrı ayrı ve bir kerede yaratıldığına inanılıyordu.) Hume'un diğer bir örneği ise şöyledir. Çoğu zaman insan yapısı eşyalar birden fazla tasarımcı tarafından meydana getirilmektedir. Bu durumda canlıların da bir tanrı grubu tarafından yapıldığını mı söyleyeceğiz?

David Hume'dan sonra yaşamış olan William Paley'nin (1743-1805) *Doğal Din* adlı eserindeki tasarım görüşü her ne kadar Hume'un ele aldığı ve çürüttüğü tasarım görüşüne çok benzese de bazı çağdaş felsefeciler Paley'nin akıl yürütmesinin çok farklı olduğunu ve Hume'un itirazlarının geçerli olmadığını söylemektedirler. Onlara göre Paley de önce insan ürünü nesnelere başlar ve bunların varlığını bir tasarımcı ile açıklayarak canlıların da zeki bir tasarımcının ürünü olduğu sonucunu çıkarır. Ancak onun akıl yürütmesi şu şekilde işlemektedir. Öncelikle açıklanması istenen bir gözlem vardır. Bu gözlemi açıklayabilecek en az iki rakip varsayım (hipotez) esas alınır. Bu varsayımlardan bu gözlemi en iyi açıklayanın olabirliği (likelihood) daha yüksektir. Ama bir varsayımın olabirliğinin artması onun doğru olduğu veya daha olası olduğu sonucu çıkmaz. Yukarıdaki saat örneğimize dönersek Paley'nin görüşünü şu şekilde ifade edebiliriz*:

G: Bu saat karmaşıktır ve zamanı göstermeye uygundur.

V₁: Bu saat zeki bir tasarımcının ürünüdür.

V₂: Bu saat rastlantısal fiziksel süreçlerin ürünüdür.

Burada V₁ ve V₂ varsayımları G gözlem önermesinde verilen gözlemi açıklamak üzere öne sürülmektedirler. Eğer zeki bir tasarımcının ve rastlantısal fiziksel süreçlerin olduğunu varsayarsak V₁ ve V₂'den hangisi G'yi daha iyi açıklar? V₁'in bunu daha iyi yapacağı açıktır çünkü rastlantısal olarak bir saatin oluşmasının olasılığı olanaksızlığa yakındır. Ama zeki bir tasarımcının olduğunu varsayarsak bu saatin nasıl oluştuğunu açıklamamız kolaylaşır. Paley aynı mantığı canlılara da uygular.

G: Canlılar karmaşıktır ve hayatta kalma ve üreme etkinliğine çok uygundur.

V₁: Canlılar zeki bir tasarımcının ürünüdür.

V₂: Canlılar rastlantısal fiziksel süreçlerin ürünüdür.

Saate benzer şekilde canlıların rastlantısal fiziksel süreçlerin ürünü olması varsayımının canlıların

oluşumunu açıklaması zeki tasarımcı varsayımıyla karşılaştırıldığında çok zayıftır. Ancak daha önce belirtildiği gibi bu sonuç bu varsayımın doğruluğu hakkında herhangi bir bilgi vermez. Sadece bu varsayımın söz konusu gözlem ışığında diğer varsayım *göre* olabirliğinin (likelihood) daha yüksek olduğundan söz edilebilir.

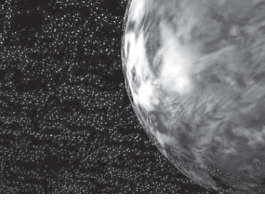
Kuşkusuz zeki tasarımcı varsayımının olabirliği ancak rastlantısal fiziksel süreçler varsayımıyla karşılaştırıldığında artmaktadır. Paley'nin zamanında canlıların oluşumuyla ilgili bir başka bilimsel varsayım olmadığı için zeki tasarım varsayımı birçok kişiye doğru gibi görünmekteydi. Darwin'in evrim kuramı bu durumu tamamen değiştirmiştir çünkü artık zeki tasarım varsayımı rastlantısal fiziksel süreçler varsayımı ile değil Darwin kuramıyla rekabet etmek zorundadır. Şimdi zeki tasarım varsayımını Darwin'in kuramı ile karşılaştırabiliriz. Öncelikle şunu belirtmemiz gerekmektedir. Eğer zeki tasarımcı Paley'nin de inandığı gibi Hıristiyan tanrısı ise onun sadece bir tasarımcı olmadığını, başka çok önemli özelliklerinin de olduğunu kabul etmek zorundayız. Diğer bir ifadeyle Hıristiyan tanrısı mutlak zeki, mutlak iyi, mutlak güçlü ve her şeyi bilen bir varlıktır. Bu durumda bu sıfatlara sahip bir varlığın yaratacağı varlıkların da hatalı olmaması gerekir. Bir saat ne kadar karmaşık ve hassas olursa olsun ancak sınırlı bir zekânın ürünüdür. Oysaki tanrı bundan daha iyisini yapmış olmalıdır. Onun yarattığı canlılar çevrelerine mükemmel uyum sağlamış, hatasız varlıklar olmalıdır. Oysaki bilimsel araştırmalara göre her ne kadar genellikle canlılar çevrelerine çok iyi uyum sağlamış olsalar da bu uyum mükemmel değildir ve birçok hatalı örneklerin yanında zaman içinde çevresine uyum sağlayamayarak yok olan milyonlarca tür vardır. O halde açıklamak isteyeceğimiz gözlem önermesi (G) şu şekilde ifade edilmelidir.

G: Canlılar çevreleriyle mükemmel olmayan bir şekilde uyumludurlar.

V₁: Türler, mutlak zeki, iyi, güçlü ve her şeyi bilen bir tanrı tarafından ayrı ayrı yaratılmıştır.

V₂: Türler ortak bir atadan doğal seçim yoluyla evrim geçirerek ortaya çıkmıştır.

Bu iki varsayımı gözlem önermemiz ile karşılaştırdığımızda evrim varsayımının olabirliği (likelihood) daha yüksek gözükmektedir çünkü eğer V₁'in gerçek olduğunu kabul etseydik

canlıların çevrelerine mükemmel olmayan uyumunu çok iyi açıklayamazdık. Mükemmel bir yaratıcının mükemmel olmayan varlıkları yaratmış olması çelişkilidir. Oysaki doğal seçim mükemmel olmayan uyumu gayet iyi bir şekilde açıklayabilmektedir.

Bir önceki örnekte bir varsayımın olabilirliğinin değerine göre yüksek olmasının onun daha kabul edilebilir, daha doğru olduğu anlamına gelmediği belirtilmişti. Burada da aynı geçerlidir. Doğal seçilime bağlı evrim kuramının sadece söz ettiğimiz gözlem önermesini daha iyi açıklıyor diye doğru olması beklenemez. Bunun için başka kaynaklara başvurmamız gerekmektedir. Son yüz elli yıldır yapılan araştırmalar evrim kuramını bilimsel bir varsayım olarak destekleyecek sayısız kanıt sağlamaktadır. Ama yine de zeki tasarım ile evrim arasındaki son savaş henüz yapılmamış gibi gözükmemektedir çünkü son yıllarda öne sürülen Zeki Tasarım görüşü öncekilerden bazı farklılıklar göstermekte ve görünüşte farklı bir iddiada bulunmaktadır.

Günümüzde Zeki Tasarım Düşüncesi

En yeni zeki tasarım görüşü öncekilere göre çok daha alçak gönüllü gibi gözükmemekte ve taraftarları onun bilimsel bir kuram olduğunu iddia etmektedir. Bu görüşün ortaya atılmasında “yerel” bazı politik kaygılar olduğu söylenebilir. ABD’de uzun yıllardır yaratılış kuramlarını devlet liselerinde evrim kuramına alternatif olarak müfredata sokma çabası inatçı bir şekilde sürdürülmektedir. Ancak şimdiye kadar tüm bu çabalar yerel bazı ilerlemeler kaydettiyseler de her defasında ya yerel üst mahkemelerin ya da ABD Anayasa Mahkemesinin olumsuz kararları sonucunda başarısız olmuştur. Üst mahkemelerin ve ABD Anayasa Mahkemesinin yaradılışçı kuramların bilim müfredatına alınmasını engellemesinin tek nedeni, bunları dini görüşler olarak kabul etmesidir çünkü ABD Anayasası devletin herhangi bir inancı kayırmasına izin vermemektedir. Yani bu yaratılışçı görüşlerden biri devlet liselerinde okutulursa bu devlet eliyle belli bir inancın bu inancı paylaşmayan diğer bireylere dayatılması anlamına gelecektir ve mahkemeler buna izin vermemektedir. (Ancak özel liselerde dinsel veya başka türlü görüşler okutulmaktadır çünkü ABD’de bizdeki gibi ortak bir eğitim müfredatının izlenmesini zorunlu kılan bir millî eğitim yasası yoktur.) Son yıllarda bu sorunu aşmak ve liselerdeki bilim derslerinde yerlerini alabilmek için yaradılışçılar yeni bir

manevra yaparak tanrıdan söz etmemeye özen gösteren zeki bir tasarımcının hiç olmazsa bazı biyolojik olayları evrim kuramından daha iyi açıklayabileceğini iddia etmektedirler. Bu görüşün ilk kuramcıları William Dembski ve Michael Behe’dir. Her ikisi de evrim kuramıyla birçok noktada çatışmayan, tartışmayı çok özel bazı noktalara odaklayan görüşler ortaya koymuşlardır. Bugün daha popüler olarak bilinen görüş Behe’nin “indirgenemez karmaşıklık” iddiasıdır. Bu kuramcılara göre birçok biyolojik olay evrim kuramıyla açıklanabilir olsa da (kuşkusuz bu evrim kuramını kabul ettiklerini göstermiyor) öyle biyolojik olaylar vardır ki bunlar Darvinci kuramla açıklanamaz. Onlara göre Darvinci kuram her bir özelliğin daha önceki daha basit özelliklerden küçük ilerlemelerle oluştuğunu iddia etmektedir. Öyle ki memeli gözü gibi çok karmaşık organlar bile daha önceki daha basit gözlerden oluşmuştur. Ancak onlara göre memeli gözünün tüm parçaları öyle bir bütünlük oluşturmaktadır ki bunlardan herhangi birinin çıkarılması gözü işlevsiz hale getirecektir. Göz ancak var olduğu haliyle, bir kerede (zeki bir müdahale ile) ortaya çıkmış olmak zorundadır çünkü “yarım göz” hiçbir işe yaramaz. Oysaki evrimsel biyologlar göz gibi karmaşık organların bile adım adım nasıl oluşabileceğine dair sayısız kanıt ve modeller öne sürmüştür. Bu modellerin ortak yanı karmaşık bir organın tüm parçalarının doğal seçim yoluyla sırayla eklenmesinin gerekmemesi ilkesidir. Çok eskiden beri bildiği gibi doğal seçim elinde fazla malzeme olmayan bir tamirci gibi çalışır. Bir ihtiyaç ortaya çıktığında daha önce başka bir işe yarayan bir parça yeni bir işlev kazanabilir. Bunu çimento kullanılmayan kemerli taş köprülerin yapılmasına benzetebiliriz. Kemerli köprülerdeki en ortadaki kilit taş olmadan diğer taşların da durması olanaksızdır. İlk bakışta bu köprülerin yapılması için *mucize* gerektiği düşünülebilir. Oysaki köprüyü yapmadan önce onu ayakta tutacak bir başka yapı inşa edilerek taşların tek tek yerine konulması olanaklıdır.

Bugünkü zeki tasarım görüşü ile evrim kuramı arasındaki son “savaş” çok çetin geçecek gibi görünmektedir çünkü bu görüş yaradılışçıların ellerindeki son kozdur. Artık geriye doğru adım atacakları yer kalmamıştır ve buldukları yeri düşünebildikleri her türlü olanağı sonuna kadar kullanarak korumaya çalışacaklardır. Ama son birkaç yüzyıldır olduğu gibi bilimin bu savaştan da galip ayrılacağını söylemek boş bir iyimserlik olmasa gerek.